

др Мирко Мирковић,
редовни професор Правног факултета у Београду, у пензији

О ПРЕДИСТОРИЈИ КОНКОРДАТА СРБИЈА — ВАТИКАН (1881—1914)

Конкордат између Србије и Ватикана, закључен 24. јуна 1914, није био од оних правно-политичких аката чија се појава сматрала изненадном, тек узгред осматрала, у јавним гласилима само кратко бележила и, све у свему, брзо заборављала. Замисао да се до њега доспе подуже се и тегобно кристалисала. Већ од осамдесетих година па до пред крај XIX века, с променљивом снагом је протицала политичким и дипломатским каналима. Опробавала је спремност могућих уговарача да споразум те врсте остваре. При том је наилазила на повеће хридлине, нападне и прикривене сметње(1). Њоме су се бавили: владооци — Милан и Александар Обреновић — и поједини прваци државног живота Србије, папска нунцијатура у Бечу, сами врхови Ватикана, бискуп Ј. Ј. Штросмајер и каноник Ф. Рачки, извесни истакнути аустроугарски званичници и многи други делатници дипломатске и верско-политичке сцене. Њихова интеракција испољавала је знатне раскораци, узајамна подозрења, неподобности за преначавање затечених верско-политичких стања а крајем XIX века оставила је за собом несмањене менталне резерве и необављен посао(2).

1. Поменућа — готово двадесетогодишња — размена мишљења о конкордату или, како се писало, о католичком питању у Србији није била имуна од дејства општих политичких кретања. Оновремена Србија — уз све што је стекла — налазила се у притешњеном положају. Од Берлинског конгреса (1878) имала је својства правно независне државе а на међународном пољу махом је зависно поступала. Вишеструко се повиновала аустроугарској политици. Сразмерно томе, мање је била своја при одређивању, исказивању и постизању сопствених интереса.

(1) Више података о томе: Б. Б. Несторовић, *Конкордат између Србије и Ватикана*, Београд 1902; Стојан Новаковић, *Католичка црква у Србији*, Београд 1907; Бруно Ловрић, *Историја католичке цркве у Србији*, Архив САНУ 12148; *Кореспонденција Рачки—Штросмајер*, књига трећа и четврта, Загреб 1930. и 1931. и др.

(2) Исто.

Аустро-Угарска јој је — почев од тајне конвенције (1881) — означила односно битно сузила зоне допуштених спољнополитичких, државно-националних ангажмана. Србија се обавезала да скине погледе са Босне и Херцеговине, од 1878. под аустроугарском окупацијом, и да их — ако и колико може — управи према југу. То је било у складу са стратегијом Аустро-Угарске, намерне да се у средишту Балкана укорени као сила без премца и надзорница једног од магистралних путева за германски продор на исток. Аустро-Угарска, сем тога и зато, ни помишљала није да се одрекне давнашње — капитулацијама легализоване — улоге протектора католика у балканским земљама, од којих су неке раније а неке и тада биле под турском влашћу. У том својству је — без обзира на број католика у њима — располагала основом за уплитања у туђа национална и државна тела и условом да у католичким енклавама балканског југоистока несметано гради своје агентуре и осматрачке станице. Ни Србију није мимоишао тај рафинирани, само на изглед верскополитички, надзор. Број католика у њој био је незнатан. Али, показивао је поступан пораст⁽³⁾ и осетљиву вишезначност. Нису за занемаривање опажања према којима су католици у Србији били „... са веома незнатним изузетком, поданици аустријски“ и то како још „... за турскога времена...“ тако и од иселења турских гарнизона (1867)⁽⁴⁾ те да су, као и остали странци, чинили „државу у држави“, све до 1881. године⁽⁵⁾. Стога су се — сходно нормама о екстериторијалности — налазили под конзулском заштитом и јурисдикцијом. Подлежали су, такође, душебрижништву својих црквених старешина и готово у свему били изван захвата србијанских државних органа⁽⁶⁾. Берлински конгрес, чијим је одлукама Србији међународно призната независност, није аутоматски укинуо такво стање. Оно је имало да остане недирнуто све док Србија — с обзиром на свој нови положај — са заинтересованим државама не уговори прикладна решења⁽⁷⁾. При постојању таквог и тако обавезујућег међународноправног путоказа, за Србију је постало битно да се споразумно отараси пипака аустроугарске јурисдикције и утолико употпуни услове за вршење својих суверених права. То је умногоме и постигла током 1881. и 1882. У то време је са Аустро-Угарском — пошто јој је начинила извесне стратешке спољнополитичке уступке — закључила четири конвенције о прворазредним правним питањима⁽⁸⁾. Тим конвенцијама је проширила, прецизирала и очврсла атар свога сувереног дејства. Другачије речено, ефективно је распрострла своју управну и судску власт над свима који у

(3) Према попису становништва из 1866. у Србији је било 3405 католика. А први попис независне Србије, из 1893, обавештава да је број католика у њој нарастао до 11596. — Ст. Новаковић, *Католичка црква...*, 4—5, 11.

(4) Исто, 6—7.

(5) Исто, 7.

(6) Исто, 7.

(7) Исто, 10.

(8) Конзуларна конвенција и Конвенција о узајамној помоћи у судским делима у Србији су озакоњене 1881. а Конвенција о наслеђима и Конвенција о издавању криваца 1882. — Исто, 10.

њој живе „... без обзира чији су поданици“(9). Али, и после тих правних утаначења, нешто је остало а нешто тек постало предмет наредних србијанско-аустроугарских разматрања и надметања.

2. На врху листе новонасталих предмета неминовно се нашло статусно питање католичке цркве у Србији. Пошто је Србија стекла независност постало је правно (наравно и политички) неодрживо да се на њеном простору та црква користи особеном заштитом неке стране државе. Отуда је дотадашња њена екстериторијалност на србијанском тлу — суштастивно одређена правом Аустро-Угарске на протекторско занимање католицима и католичким установама у појединим балканским деловима турско-исламског царства — била исцрпља разлоге својег даљег опстајања. Па, ипак, трајала је и после 1878. односно 1881. и 1882, готово до средине друге деценије XX века(10), као суптилно и тешко уклоњиво интервентно средство аустроугарске политике. До пред крај XIX века, католичка црква у Србији налазила се под управом Ђаковачког (заграничног) бискупа, са титулатуром и овлашћењима њеног апостолског викара. У доба првобитних, дугих и неуспешних разговора о изналажењу услова за склапање конкордата Србија — Ватикан, на челу Ђаковачке бискупије стајао је Ј. Ј. Штросмајер. Баш он се испољио као упорни покретач и вишеслојни проценитељ тока те конкордатске политике(11). Његови напори да она успе доживљавали су контраударе у Бечу и појединим ватиканским установама. А сами по себи били су двојако али комплементарно мотивисани: својеврсним југословенством и тежњом ка привођењу православља црквеној унији, уз премоћ католицизма. Заправо, таква унија је — према есенцији Штросмајерових замисли требало да буде духовни цемент намењен склапању и одржавању југословенског уједињења, јачању словенске узајамности и хомогенизацији, од 1054, располућеног хришћанства(12). Али „раздвој међу Црквама“ — који би да је тада савладан, према Штросмајеру „... био најзнаменитији догађај не само нашега столећа, него свих столећа, што их је од X столећа прошло“(13) — остао је неуклоњен а кретање ка споменутом конкордату заустављено је супротним интересима Србије и Аустро-Угарске и неједнодушности ватиканских кругова у односу на тај проблем. Пошто је, напokon, 1897. Штросмајер поднео оставку на апостолски викаријат у Србији а католичка црква у њој подвргнута непосредној духовној јурисдикцији Свете Столице(14), на том верском и политичком пољу

(9) Исто, 11.

(10) Докрајчили су је, правно гледано, конкордат Србије са Ватиканом а стварно, напад Аустро-Угарске на Србију (јула 1914), из кога се разгорео светски ратни пожар.

(11) О томе у кореспонденцији Ј. Ј. Штросмајера са Ст. Новаковићем. — Вид., Ст. Новаковић, *Католичка црква*..., 13—31.

(12) Штросмајерови доктринарни погледи на проблеме и изгледе уније и — у том оквиру — доказивање историјске исправности католичке цркве, сажето су дати у његовом тексту под насловом „Одговор бискупа Штросмајера православним владикама“, од 4. II 1882, *Кореспонденција Рачки — Штросмајер*, књ. четврта, Додатак III, 501—513.

(13) Исто, 512.

(14) Бруно Ловрић, *Католичка црква у Србији*, Ниш 1930, 52.

настало је дуготрајно затишје. За његова трајања, као и раније, непосредни увид у делатност католичке цркве у Србији и политичко напајање њених делатника остваривало је аустро-угарско посланство у Београду(15).

3. Сва та уочавања била би недовољна без одговора на упит у ком виду је, заправо, постојало католичко питање у оновременој Србији. Искључивом употребом података о броју католика на том простору, исправан одговор не би се могао постићи. Материјал за његово уверљивије грађење делом се налази и у србијанском законодавству а донекле и у јавном мишљењу о тој ствари. У србијанском законодавству друге половине XIX века било је норми о признатим вероисповестима — којима је припадала и католичка — али и одредаба о заштити православне као државне вере. Прво законодавно уређивање верско-политичке материје тога обима и квалитета, Србија је извела средином XIX века. Иако православна, она није превидела стране верске честице на своме простору. Испољила је нерв и за потребе иновernih (хришћанских) мањина. Њена власт је — градећи србијански државни интерес и престиж — обзнанила да јој „на срцу лежи“ да — сагласно „духу столећа и напретка времена“ — и њима обезбеди услове за несметан рад. У том смислу је 9. септембра 1853. озаконила слободу исповедања „... свију признатих Христових вера...“, и надлежност државе у поступку образовања њихових црквених општина(16). Устројенијем Централне државне управе од 10. марта 1862; установљено је и министарство просвете и црквених дела(17). Оно се — у духу апсолутизма кнеза Михаила Обреновића — с програмском усредсређеношћу бавило и иноверцима. Михайлов режим је прихватио затечена правна начела о верским заједницама. И означио, према Ст. Новаковићу „сасвим европски: да у границама кнежевине има само једна власт — српска кнежевска, и да је она и над верама“(18). Устави Србије од 1869. и 1888. полазећи одатле разгранатије и прецизније су нормирали односе између државе и цркава. Али, за разлику од других признатих вероисповести, католичка црква је измицала државним прописима, није се — према њима — легализовала но је стварно показала да они за њу „... немају никакве вредности“(19). Из изложеног проистиче да — с обзиром на србијанско законодавство — није било унутрашњих правних сметњи да се католичко питање — и без склапања конкордата — претвори у решени предмет.

Цео тај комплекс су унеколико оптерећивали и чујни и забринути гласови из србијанске јавности. Њу је католицизам тек делимично а евентуални конкордат потпуно обеспокојавао. Наговештаји да се пут ка конкордату отвара, у њој су претежно били схватани као опасност по православље, којем се дава-

(15) Ст. Новаковић, *Католичка црква у Србији*, 11.

(16) Б. Б. Несторовић, *Конкордат...*, 6.

(17) Ст. Новаковић, *Католичка црква...*, 4.

(18) Исто, 5.

(19) Исто, 12.

ло својство духовне суштине српског националог тела. Прописи о признатим вероисповестима били су — према јавним коментарима — сматрани подносивим због једновременог постојања одредби о забрани преласка из православља у неку другу веру и важности верски мешовитих бракова само уколико су закључени пред православним свештеницима. Но, те и још по које заштитне норме, ипак су оцењиване као одбрамбени минимум. Његову меру и арому прилично уверљиво одсликава и резигнирани ускилик са почетка XX века: „... ето, то је све што је Србија до сад учинила за заштиту своје националне вере“(20)! И иначе се у тој јавности мислило да је србијанска влада била широкогрудна према потребама католика али да у њиховим редовима није наилазила на прикладан одјек(21). С позивом на такве или њима сличне податке, извлачен је, рецимо, и закључак да је „... појамно да у Србији нити има, нити може бити каквог римокатоличког питања, које би држави налагало да пошто-пото закључи конкордат с Ватиканом и на тај начин умири римокатоличке духове у земљи“(22)! И православна црква је брижљиво мотрила кретање католичке акције. До ње су допирале вести о актима, садржајима и облицима католичког прозелитизма. У њој је примерице — поводом прозелитских радњи католичког свештеника у Нишу, Чока — запажано да се речима и делима „грди и безчисти“ православна вера и црква(23). Стога је митрополит Србије Михаило јануара 1896. писао ресорном министру и том приликом изразио и проверавао сопствено мишљење „... да има наредба да ови римски попови нису у Србији мисионари, него су пароси при црквама својима и да они ван своје парохије не смеју тумарати по Србији без нарочитог одобрења г. министра“(24). У ствари, с наредбом или без ње, извесно је да су католички свештеници у Србији припадали мисионарском кору и наступали према такту своје пропагандне централе. Чак десет година пре споменутог писма митрополита Михаила (1885) бискуп Штросмајер је — без достављачке намере односно ради подстицања на склапање конкордата — обавестио министра Србије Ст. Новаковића да „учен и честит“ свештеник Чок „... стоји пако кано мисионар под управом и заштитом славнога Збога де *progranda fide*...“(25). Истовремено је положај Чока и свог опуномоћеника у Србији оца Тондинија — особу од његова и ватиканског високог поверења а србијанског неповерења — означио само као „интерималан“, док стање без конкордата траје(26).

Већ и ове чињенице казују да је католичко питање у Србији, током последњих двадесетак година XIX века, било израсло и заоштрено у двојаком виду: унутрашњем и спољно-

(20) Б. Б. Несторовић, *Конкордат*..., 61.

(21) Исто, 7.

(22) Исто, 33.

(23) Писмо митрополита Михаила од 8. јануара 1896. Љ. Ковачевићу. — Архив Србије, фонд Љ. Ковачевића — 678.

(24) Исто.

(25) Писмо бискупа Штросмајера од 28. марта 1885. Стојану Новаковићу, министру унутрашњих дела. — Ст. Новаковић, *Католичка црква*..., 31.

(26) Исто.

политичком. Пораст његове осетљивости није проиштирао из величине већ из специфичне тежине и посебног положаја католичке колоније на србијанском државном простору. Да се оно одржава у тињајућем стању — и поред оспособљености србијанског законодавства да га у изложеној мери расплете — било је стало аустроугарској и ватиканској политици. С друге стране, у знатном делу србијанске јавности — из разлога верских и националних — није постојала увереност да је конкордат исправно и неризично средство да се оно реши. У оквиру тих супротности, Србија као држава имала је своју логику али је се колебљиво придржавала. Већ у мају 1881, кнез Милан јој је означио политичке и правне црте и меру сврсисходности. На полеђини Штросмајерова писма Ст. Новаковићу, од 19. маја 1881, којим је препоручиван садржај евентуалног конкордата, забележио је: „Непремемо је нужно, сад кад Аустрија напушта капитулације у Србији, да се уреде одношаји између Рима и Србије тако како не би аустријски владика имао у Србији духовну власт над католицима“ (27). Опаском да се то „... неће допадати шовинистима“ (28), показао је да рачуна са унутрашњим неразумевањем проконкордатске политике. А мишљу да је „... она природна последица независности и (да) ваља радити на њеном остварењу“ (29) оценио је да новонастало стање — и на том терену — изискује нови приступ. Он је — како се може разумети — имао да се изрази кроз непосредно сучавање и споразум са Ватиканом, ради онемогућавања даљег, тешко савладљивог, аустроугарског политичког зрачења по Србији у верском руху. Кнез Милан је начелно примио Штросмајерову скицу о елементима споразума са Ватиканом. Она се, углавном, ослањала на два постулата: признању „подпуне слободе свете вјере и богоштовља католичког“ и слободи појединаца да оптирају између источне и западне цркве па шта они „под тим слободним моралним упливом одлуче: Бог им и душа им“ (30). Остало је, међутим, као „предмет јачих примедба“ са кнежеве стране захтев „да и школа буде под влашћу католичког владике или викара“ (31). Штросмајеровим идејама — као грађом за обликовање конкордатских норми — био је предвиђен и поступак именовања бискупа — викара Свете столице у Београду. Кнез Србије и Света столица требало је да суделују у његовом извођењу, с тим да заједнички утврде да особа кандидата оличава „чистоћу вјере католичке, ревност у звању своме“ и „чист, непорочан народни и политички значај“ (32). Извесно је да би се тако Србија ослободила јурисдикције „аустријског владике“ и домогла бискупа са резиденцијом на своме тлу. Није, међутим, несумњиво да би та промена — сама по себи — аутоматски онемогућила и оно бешум-

(27) Исто, 18.

(28) Исто.

(29) Исто.

(30) Штросмајерово писмо Ст. Новаковићу од 19. маја 1881. — Ст. Новаковић, *Католичка црква*..., 16.

(31) Исто, 18.

(32) Штросмајерово писмо Ст. Новаковићу од 19. маја 1881. — Исто, 16.

но проаустријско држање дела католичког клера, не без разлога свикнутог да у аустријској државној идеји препознаје световни бастион римокатоличке акције. Све то кретање мисли око могућег конкордата, на свим меродавним странама је запињало о неравнине повеликих сумњи. Отуда није необична ни нетачна вест „Pester Lloyd“-а од 14. октобра 1892. да је српска влада, пошто би конкордат са Ватиканом могао бити поводом разним нежељеним политичким интерпретацијама, одлучила да одложи ово питање(33). Самим тим нису била усахла вишестрана извиђања ове конкордатске проблематике. Нешто доцније (1896), када је краљ Александар Обреновић посетио папу Лава XIII, наступила је али и намах ишчезла „темељита нада“ да ће конкордат бити отеловљен(34). Наредне године (1897), званична Србија је на том пољу обновила иницијативу. При том се — не по први пут — спотакла о незадовољство православне цркве(35). Тада је, по свему судећи, јарко увидела да су јој капацитети за постизање конкордата премалени. Пре свега, као држава, на унутрашњем плану, била је доспела у стање „глухог доба“. Сразмерно томе је и на спољнополитичком плану — на Балкану оптерећеном замршеним национално-политичким једначинама и другде — ређала негативне ефекте. Пред хабсбуршким Југословенима се претежно откривала у јаловом, непривлачном виду. На балканском југоистоку — делу заграничних територија које је била означила као предмет својих „заветних“ националних тежњи — суделовала је са знатним улогом а готово без назирања прекретних резултата у изнуравајућим међунационалним, међуверским и међудржавним споровима — драматичним остацима Источног питања. Тим пре, Аустро-Угарску — миљеницу Ватикана — није могла навести да одступи од протектората над католицима свога тла. Ватикан није могла приволети да са њом — свакако по цену његовог удаљавања од католичке хабсбуршке круне — конкордат утаначи. Укратко, крајем XIX века, Србију је обузела уочљива и вишеструка стратешка слабост. Због ње, ни католичко питање није била успела да изведе из ћорсокака и — сходно сопственим државним интересима — реши.

4. Почев од 1903, Србија је постепено уклањала узроке своје стратешке клонулости. Током те преломне године, у њој су биле извршене значајне политичко-државне промене. Био је убијен краљ Александар Обреновић. Тај чин једновремени је означио угушење вишегодишњег кабадахилука на њеном престолу и крај владавине Обреновића. Донет је нови устав — погодан за развој установа грађанске демократије. За краља Србије изабран је Петар I Карађорђевић — склон да политичке и уставне промене прими и подржи. Ова збивања су симболизовала дубље мене србијанског друштва. Наговестила су да Србија, после привременог застоја, опет открива своју

(33) Према: Бруно Ловрић, *Историја* . . . , 214.

(34) Исто, 215.

(35) Исто, 214—215.

улазну путању. То се понајпре изразило кроз слободнија и садржајнија политичка струјања. Грађанска класа — коначно без владалачког апсолутизма на својој грбачи — неометано је, према својим унутрашњим односима снага, дала тон свим владавинским установама а путем очвршћаваног парламентаризма успоставила је јасније критерије и гатио своје политичке игре. Већ на почетку нове политичке климе (1903), основана је и Српска социјалдемократска партија а раднички покрет — са својим партијским и синдикалним усмеривачима — стицао је и користио услове за програмско извођење класне борбе. Није излишно рећи да се то пуније друштвено-политичко дисање, крцато контроверзама и њиховим јавним расплитањима, повољно одражавало и на целини србијанске науке и културе. Све то — и много шта из тога изведено — ослобађало је унутрашње потенцијале Србије. Враћало јој је самопоуздање. Подизало њен углед. Доприносило је да је Југословени под страним владавинама све чешће походе те да у њој назирју и простор своје наде. Ослоњена на таква друштвена и државна самопреиначавања, Србија је — са савезничким државама Балкана — прошла кроз први и други балкански рат (1912—1913). Ти ратни процеси, заподенути с праведним циљем да се Турска коначно одагна са Балкана, у целини посматрани, имали су своје светлости и сенке, ослободилачке и завојевачке пориве. Ни званична Србија ни њене савезнице (особито Бугарска и Грчка) нису — као што је то огољено показао други балкански рат (јуни — август 1913) — презале од међусобних и проблематичних територијалних сукоба и захвата и оспоравања идентитета народа на спорним просторима (македонско питање). Суделовањем у тим ратовима, Србија се повећала Вардарском Македонијом, Косовом, делом Метохије и делом Санџака. На тај начин је себи придодала око 30.000 km² са око 1.290.000 становника. Изменила је и своју верску слику. Православни су били у знатном порасту. Проценат муслимана забележио је скок и — што је релевантно за ово разматрање — католици су се, достигавши број од око тридесет хиљада, били удвостручили(36). У расту католика, влада Србије нашла је повод за отпочињање одлучујуће, односно завршне битке за конкордат. Тај њен покрет — издвојено узет — тешко да би конкордатско питање померио с мртве тачке. Али, према неумитној логици целине оновремених збивања, он се морао опажати и разматрати као органски део новог стратешког наступа и говора званичне Србије. А, током балканских ратова, уз сва новонастала противречја, Србија је била унапредила свој стратешки положај. Снабдела га је осетним спољнополитичким преимућствима. Кроз надметања владајућих балканских снага стекла је респективно место. Својим непогнутим држањем и напасе дOMETИМА, којима се изменила геополитичка карта Балкана, разјарила је и опоменула осорну Аустро-Угарску. И Ва-

(36) Исто, 215.

тикан је прећутно подстакла да према њој почне да испољава нерутински, одабранији, превасходно знатижељнији такт. Русији је све издашније предочавала могуће добити од склапања конкордата. Југословене у Аустро-Угарској — међу њима и репрезентанте католичке мисли — живо је заинтересовала за свој ревитализовани профил а, уколико је реч о католицима, и за своја верско-политичка смерања.

И пре но што су ти општи политички оквири били довршени — још док је оружје говорило — званична Србија је кренула у коначну припрему терена за склапање конкордата. У јесен 1912. током првог балканског рата — проверавала је своја становишта и планирала своје радње у вези са тим предметом(37). У њеном Министарству просвете и црквених послова тада је забележено да постоје неповољне последице „незгодног стања у коме се налазе католици Србије, услед њихове црквене зависности од католичког Ђаковачког владике, прелата аустро-угарске државе“(38). То питање се вукло — како се вели — још од времена „полунезависности наше државе“(39). А није му се, наводно, приступало са одлучном решеношћу да буде савладано углавном због малог броја католика. Међутим, оно је — с обзиром на верске ефекте трајућег балканског рата — знатно актуелизовано и добило „сасвим други значај“(40). Највећи терет на том подручју представљао је верски протекторат Аустро-Угарске. Сазнало се — како у том нацрту стоји — да ова предузима кораке у Ватикану „... да над католицима нове Србије...“ задржи свој упливни положај(41). Ради решења целог тог комплекса, било је препоручено склапање конкордата с Ватиканом. С обзиром на обилато искуство у тој ствари, сматрало се умесним да се у Ватикану „... поверљиво и опрезно сондира терен...“ за постизање изложеног циља(42). За извођаче те операције били су предвиђени: посланство и, нарочито, конзул Србије у Риму „... као личност која по сазнању има јаких веза са ватиканским круговима...“(43).

Готово истовремено, србијански државни органи су тражили податке о законодавном уређивању положаја муслимана и католика у Бугарској и Румунији(44). Премда је сличних интересовања било и раније (осамдесетих година XIX ве-

(37) Концепт извештаја о стању католичког питања са предлогом мера за његово решење, од 25. новембра 1912, припремљен је у Министарству просвете и црквених послова за потребе председника владе. — Архив Србије (АС). МПС — 1913. Одељ Ц; Б — 3307.

(38) Исто, 1.

(39) Исто.

(40) Исто.

(41) Исто, 2. — То потврђују и званичне бечке поруке, од 11. децембра 1912. и 4. фебруара 1913, аустроугарском посланику у Ватикану — Шенбургу, према којима „... Аустрија све промене, које би евентуално учиниле балканске државе у организацији католичке цркве у освојеним крајевима или у њихову одношају према њој, сматра само као провизориј, а да оне не могу алтерирати егзистенцију и битност, њеног културног протектората“. Тај став је, како се примећује, наишао на потпуно одобравање ватиканског државног секретара. — Владимир Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд 1936, књ. 2, 517.

(42) Вид. документ из АС — споменут у нап. 37, стр. 3.

(43) Исто.

(44) О томе: службени захтеви Мин. просвете и црквених послова, од 22. децембра 1912, посланицама Србије у Софији и Букурешту и њихови одговори од јануара одн. марта 1913. — Исто.

ка)(45), ова су — као последица нараслог државно-политичког капацитета Србије — била испољила виши степен функционалности. Напоре са њима, утврђивани су број католика и, колико је то било могуће, држање католичког клера (албанске припадности) у тзв. новим крајевима. Запажено је да је канцеларија призренског бискупа Миједије дала србијанским органима нетачне тј. преувеличане податке о броју католика. Тим поводом, службени известилац србијанског министра просвете и црквених послова је закључио: „Кад се узме у озбир, да је и арцибискуп и његово свештенство плаћено од аустроугарске државе, онда се може лако разумети тенденција овог преувеличавања, а да се о другим разлозима за то и не говори“(46).

Намере србијанске владе да са Ватиканом склопи конкордат брзо су постале предмет јавних расправа. Готово да и није било крупније појединости на том пољу која је остала под велом тајне политике. То је, и поред наступелих полемичких раскорака, ишло напреду зачетницима тих намера. Тако се они пред Ватиканом нису појављивали као самотни одред. Уз помоћ организоване јавне речи — коју су прибављали — представљали су се као чиниоци са неједнодушним али, ипак, маркантним друштвеним залеђем. Своју верску политику према католицима приказивали су као један од врхних изданака србијанске политичке и културне трпеливости. Радикалска „Самоуправа“ је, рецимо, већ у новембру 1912. писала да за Србију „настаје дужност“ да се побрине о духовним потребама католика о којима се раније „... није могло онолико и онако постарати, како би то годило њиховим верским осећањима“(47). Конкордат с Ватиканом би — вели се у том листу — отворио мах да се „... и према нашим суграђанима римокатоличке вере, од стране државе, покаже пажња, на коју они имају права“. А тиме би се извршио „... један акт хумане толеранције, који ће Србији и српском народу појачати симпатије и поштовање културног јевропског света“(48). Том правцу размишљања је, поред других јавних гласила, доприносио и београдски „Трговински гласник“. У јануару 1913. је оценио да аустријске сметње склапању конкордата могу бити велике али не и пресудне. Исправно је увиђао да и Ватикан у тој ствари „... има својих великих интереса...“ или, другачије речено, да се он — с обзиром на њих — у свему не може поистоветити са аустроугарском политиком. Отуда се са његовим самосталним проценама и дејством и рачунало. А србијанска штампа и јавност су позиване да не делују „... насупрот тежњи за закључењем конкордата, јер би такав рад ишао директно у корист тежњи аустријских“(49). Из крила србијанске владе придодава-

(45) Вид. извештај Љ. Каљевића, посланика у Букурешту, од 3. јула 1884, министру иностраних дела Србије у раду: Ст. Новаковић, *Католичка црква...*, 21.

(46) Концепт поверљивог извештаја референта за црквене послове од 22. марта 1913., Љ. Јовановићу, министру просвете и црквених послова о католицима на подручју јурисдикције призренског бискупа Миједије. — АС. МПС — 1913. Одељ. II; Б — 3307.

(47) *Једна дужност*, „Самоуправа“, Београд, бр. 285. од 9. новембра 1912.

(48) Исто.

(49) Питање о конкордату. „Трговински гласник“, Београд, бр. 21. од 27. јануара 1913.

ло се таквој оркестрацији. Љ. Јовановић, ресорни министар, говорио је за сарајевску „Српску ријеч“ о томе да Устав Србије признаје католичку веру и цркву али да са његових општих одредаба треба прећи и на израду посебног закона. При том је тражио поштовање двеју чињеница: да је државна вера у Србији православна и да србијански устав „... забрањује протекцију на штету православне вере“. Изразио је и наду „... да ће се са стране Папске столице водити рачуна о факту, да је Србија једна национална држава и да је католичка црква у српским земљама стара и има лепих традиција...“ (50). Потом је саопштио да се најдаље дошло „... са српске стране у питању конкордата које је за сада најважније“. Према њему, то питање није имало особиту важност с обзиром на број католика „у новим крајевима“. Његово решавање постајало је акутно и незаобилазно због туђег (аустроугарског) протектората, чије би евентуално преостајање пре свега ишло на штету католика и католицизма. Као органске теме те политике, потегнута су и од раније позната питања: употребе старословенског литургијског језика и принципијелног осигурања глаголице у католичкој цркви. С позивом на то да „... у новим крајевима има поред арнаутских и чисто српских католичких села“ (51). Јавности је поручено да је и Ватикан „склон конкордату“ (52).

Поводом такве платформе, из кругова православне цркве у Србији биле су емитоване опомињуће вести. У њима је било и истине и намере да се оглашавана државна политика раштимује и заустави. Путем њих су огољавани пропагатори папске власти на Балкану који, наводно, према законима и земљи у којој живе испољавају „... крајњу необазривост и независност“. Црквени орган је истицао да се они „... у новоослобођеним крајевима не задовољавају (се) својим тајним махинацијама против православља и српског народа...“ већ да се држе као „протезери“ Аустро-Угарске и „... јавно се старају да у околини Скопља и Косова буне Арнаути против нас...“. Позванима тј. онима који су заподели питање конкордата, предочаване су ове „услуге“ — како се вели — „интернационалиста папске власти у свету“. Речено им је да не би било „рђаво“ кад би „... и законским путем ставили сваког на своје место“ (53). Ради појачања противконкордатске политике, преношена су и обавештења о католичком прозелитизму у Босни. Пре свега због наука онима који се баве припремом конкордата с Ватиканом (54). Православна црква, међутим, није била успела ни да обузда а немоли да обустави кретање према конкордату. Штавише, с обзиром на новонастали положај Србије, понела се

(50) Под насловом „Муслиmani и католици у Србији“, београдски „Трговински гласник“, бр. 22. од 29. јануара 1913. преноси разговор дописника сарајевског листа „Српска ријеч“ са министром Љ. Јовановићем.

(51) Министар просвете и црквених дела о решењу неких црквених питања. „Гласник православне цркве у Краљевини Србији, Београд, бр. 9, од 1. маја 1913.

(52) Исто.

(53) Католичка пропаганда, „Гласник православне цркве...“, бр. 3. од 15. фебруара 1913.

(54) Прозелитизам у Босни. „Гласник правосл. цркве“..., бр. 4. и 5. од 1. марта 1913.

политички једнострано. Потпуно се усредредила на Ватикан. У њему је препознавала давнашњу и главну опасност. А аустроугарски верски протекторат углавном је третирала као дериват односно пуко услужно средство ватиканске експанзије. Почесто га је, до душе, кроз своја гласила обележавала као небезазлену чињеницу, паклену претњу верским и националним интересима Срба и Србије. Али га, с обзиром на своје суштастено мишљење о Ватикану, није сматрала издвојеном и истуреном сметњом коју би требало уклањати баш склапањем конкордата. Отуда је и настала разлика између ње и србијанске владе у процени места и смисла евентуалног споразума с Ватиканом. За њу — православну цркву — конкордат је могао бити само озакоњено падање у ступицу ватиканске пропаганде. По виђењима србијанске владе, такав споразум би, међутим, омогућио: 1. правно поништење аустроугарског верског протектората, као преосталог и особеног облика вазалства Србије према једној страниој сили; 2. ефективну успоставу правног и политичког удела Србије при уређивању положаја католичке цркве на њеној територији и 3. пораст угледа Србије — наводно доказано неравнодушне према католицима — међу Југословенима католичке вероисповести, од значаја за сазревање снага склоних југословенском уједињењу⁽⁵⁵⁾. Исход балканских ратова оспособио је Србију за непосредне преговоре с Ватиканом. Приморао је папску курију да Србију прими за уговорног партнера и са њом утаничи конкордат. Тај акт је показао да се Ватикан мануо подршке правно и политички анахроним аустроугарском верском протекторату и да је, силом прилика, суделовао у његовом покопавању. А аустроугарску јавност је уверио да оглашаване намере србијанске владе у стварима католичким није могуће сматрати као пуку — како се у Бечу писало — „српску разметљивост“.

*Dr. Mirko Mirković,
Retired Professor of the Faculty of Law in Belgrade*

THE BACKGROUND OF THE CONCORD BETWEEN SERBIA AND VATICAN (1881—1914)

Summary

The author considers essential political and legal elements of the background of the Concord between Serbia and Vatican, which was concluded on June 24, 1914. The author begins with the essential facts, namely that Serbia acquired its independence in 1878. This the conditions became ripe in the sphere of law also for annulling the protectorate of Austria-Hungary over the catholics in the Serbian state area, so that on such

⁽⁵⁵⁾ Део размишљања о томе у србијанској и страниој штампи у тексту „Конкордат између Србије и Ватикана. „Весник српске цркве“, Београд, јуни — јули 1914, 522-525. Вид. и Мирко Мирковић, *Верски вид југословенског питања у току првог светског рата*. „Историја XX века“ — Зборник XII, Београд 1972, 132—133.

ground and with that basic goal the idea on concluding a concord had emanated between Serbia and Vatican.

The first stage of exchange of opinions on the contents and possible dimensions of such an agreement has lasted — with successive interruptions — from the eighties and up to the end of the nineteenth century. In relation to that stage, the author particularly considers the favourable initiatives of bishop Strossmayer as far as the concord was concerned, as well as the attitude of the official Serbia, the reaction of Serbian general public, and the analysis of relevant parts of the Serbian legislation. In relation to that the author points out that the catholic question in Serbia developed and became critical in two ways: national (domestic) and foreign policy one, but it, however, remained unsolved. The essential reason for that was insufficient capacity of Serbia to reach the concord.

Considerable changes in this sphere emerged since the Balkan Wars (1912—1913). Serbia's strategic position was strengthened. It became able to perform operations which would lead to the concord in order to liquidate the Austro-Hungarian protectorate in the field of religion on its soil. Since 1912 and up to the beginning of 1914, when formal negotiations over the concord have begun, the second stage took place of the considered background. In this part of the article the following is particularly stressed and evaluated: intensive and public activity of Serbian Government in favour of the concord, which also applies to a part of news media of the time, but, on the other hand, the anti-concord attitude of the Orthodox Church.

Following are the conclusions: the ideas of Serbian Government dominated over the domestic and external (particularly Austro-Hungarian) opponents; these ideas has multiple strategic values in the actual moment, as well as for the future; and they induced the Pontiff's Curia, while even sacrificing the mentioned Austro-Hungarian religious protectorate, to engage with Serbia in a more decisive way in negotiations which would eventually bring up the concord itself.

*Dr Mirko Mirković,
ancien professeur à la Faculté de droit à Belgrade*

PREHISTOIRE DU CONCORDAT SERBIE-VATICAN: 1881—1914

Résumé

L'auteur définit et étudie les éléments politiques et juridiques qui ont amené la conclusion du concordat Serbie-Vatican, du 24. juin 1914. Comme point de départ l'auteur prend le fait que la Serbie avait acquis son indépendance en 1878. Aussi les conditions juridiques étaient-elles réunies pour l'annulation du protectorat de l'empire austro-hongrois sur les catholiques vivant sur le territoire de l'état serbe. Il s'est, par conséquent, avéré nécessaire de conclure le concordat entre le Serbie et le Vatican. La première phase de sa préparation durait, avec de courts intervalles d'interruption, depuis les années 80 jusqu'à la fin du 19e siècle, et consistait en des échanges de vue sur le contenu et la portée d'un tel accord. L'auteur examine alors les initiatives de l'évêque Strossmeyer en faveur du concordat, la position officielle de la Serbie, les réactions de l'opinion publique serbe et fait une analyse de la législation serbe adéquate. Il en déduit que la „question catholique“ en Serbie, tout en étant complexe du point de vue interne et externe, demeurait en suspens, essentiellement à cause de l'incapacité de la Serbie à conclure le concordat.

Les guerres balkaniques (1912/13) ont conduit à d'importants changements dans ce domaine. La Serbie était stratégiquement renforcée ce qui l'avait rendue apte à effectuer des opérations en vue de la liquidation

du protectorat religieux austro-hongrois sur son territoire, menant à la conclusion du concordat. La deuxième phase préliminaire au concordat se situe entre 1912 et le début de 1914 quand des négociation officielles ont été ouvertes. Cette phase était marquée d'un côté, par un engagement total et public du gouvernement serbe et d'une partie de la presse, en faveur du concordat et par une attitude défavorable de l'église orthodoxe; de l'autre côté. L'auteur termine avec les conclusions suivantes: 1. les intentions du gouvernement serbe ont remporté le débat sur l'opposition interne et externe (et notamment austro-hongroise) 2. elles avaient de multiples valeurs stratégiques pour l'époque et pour l'avenir. 3. elles ont amené la Curie à se lancer dans les négociation avec la Serbie, même au prix du sacrifice du protectorat religieux austro-hongrois.